

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

MILAN REŠETAR KAO MONTENEGRIST

Ovaj prilog predstavlja osvrt na doprinos Milana Rešetara montenegristici, posebno njegologiji i dijalektologiji. Njegov dijalektološki doprinos došao je do izražaja u dvijema njegovim studijama – *Der štokavische Dialekt* (Štokavski dijalekat), koja je ove godine objavljena u Matici crnogorskoj u prijevodu na crnogorski jezik, i još uvijek neprevedenoj studiji o akcentima jugozapadnih štokavskih govora *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (Wien, 1900). Ovim radom se, u povodu 150-godišnjice Rešetarova rođenja, želi sintetički istaći veliki doprinos nauci o crnogorskome jeziku Milana Rešetara, kao prvoga školovanog filologa koji se bavio crnogorskim jezikom.

Ključne riječi: *Milan Rešetar, montenegristica, njegologija, štokavski govori*

Crnogorsko književno-jezičko nasljeđe, iako bez profesionalnih domaćih proučavalaca za cijeloga 19. i prvih decenija 20. vijeka, pratila je srećna okolnost da su za nj bila zainteresovana renomirana naučna imena širom slovenskoga svijeta. Svojom vrijednošću, značajem i ljepotom to je nasljeđe privuklo velikane poput Vuka Stefanovića Karadžića, koji se bavio proučavanjem i prikupljanjem crnogorskoga usmenog blaga i ostavio prve napomene o pojedinim specifičnostima crnogorskoga jezika u predgovoru *Srpskim narodnim poslovicama* (Cetinje, 1836), slavnoga slavista Vatroslava Jagića, koji je 1883. godine u Berlinu priredio ćirilčno izdanje *Marijinskoga jevanđelja*, Alekseja Aleksandroviča Šahmatova, koji se zanimao i za porijeklo i stanje crnogorskih akcenata (1898) i dr. No po zaslugama za crnogorsku dijalektologiju, a posebno za njegologiju, u cijelome tom nizu slavista proučavalaca crnogorskoga književno-jezičkog blaga prednjači Milan Rešetar.

Milan Rešetar rođen je u Dubrovniku, 1. februara 1860. godine. Potekavši iz obrazovane porodice (još mu je otac Pavo bio bečki student), u kojoj se govorilo i njemačkim i talijanskim jezikom, Milan Rešetar imao je dobre osnove za obrazovanje i usavršavanje. U kasnijim danima objavljivao svoje

radove i na njemačkome i talijanskome jeziku. „Od 1865. do 1869. pohađao je I. R. Capopscuola Maggiore (C. K. osnovnu školu), gdje je nastavni jezik bio talijanski, a već od 1870. i u osnovnoj školi i u gimnaziji predavalo se na narodnom jeziku.“¹ Osim dobre osnove u porodici, imao je sreće i s učiteljima. Još u ranoj mladosti „imao je dobre učitelje, a među njima svakako valja izdvojiti Pera Budmanija, jednoga od najvažnijih hrvatskih filologa druge polovice 19. stoljeća i početka 20., gramatičara, proučavatelja dubrovačkoga govora, tekstologa, prevoditelja i urednika Akademijina *Rječnika*“.² Upravo je Budmani presudno uticao na njega da, poslije uspješno položene mature 1877. godine, krene u Beč na studije slovenske i klasične filologije, da je predavao tada već stari F. Miklošič. Finansijski će razlozi usloviti da u Beču ostane svega jednu školsku godinu, nakon čega je prešao u Grac (da je njegov stariji brat Jozo studirao pravo). U Gracu su mu profesori bili Gregor Krek, Gustav Meyer i Hugo Schuchardt. Nakon završenih studija Rešetar započinje svoje učiteljevanje u Kopru (1882) i profesuru u Zadru (1884) i Splitu (1884–1891). Već na početku istakao se kao vrstan jezikoslovac, a jedna od novina u splitskoj gimnaziji bila su njegova predavanja o hrvatskim akcentima. Godina 1891. biće prijelomna za dalji rad Rešetarov. Naime, na Jagićevu preporuku on postaje urednik hrvatskoga izdanja *Lista državnih zakona* (*Reichsgesetzblatt*) i seli u Beč, da započinje prijateljstvo s Jagićem, čiji će Rešetar postati zet oženivši Jagićevu šćer Stanku ljeta 1892. U Beču započinje univerzitetska karijera Milana Rešetara: godine 1895. postaje docent za slovensku filologiju, 1904. izabran je za vanrednoga profesora, a Jagićevim odlaskom u penziju 1908. godine Rešetar preuzima njegovu katedru i postaje redovni profesor, sve do 1919. godine, kad, nakon sloma Austrije, gubi službu i s porodicom seli u Zagreb, da ostaje do 1928, kad, star i gotovo slijep, seli u Firencu. Kao i njegov tast Vatroslav Jagić, a i brojni drugi slavisti, Milan Rešetar ni pred kraj svojega života nije filološkim radom mogao sebi obezbijediti ugodan život. Naprotiv, njegove su posljednje godine bile prilično teške. O tome naročito svjedoči podatak da je svoju izuzetno bogatu biblioteku i kolekciju dubrovačkoga novca (naslijeđenu od oca i dopunjavanu cijeloga života) morao prodati Pragu, u kome se one i danas čuvaju. Umro je u Firenci, 14. januara 1942. godine. Želja da bude sahranjen u porodičnoj grobnici u Dubrovniku ispunjena mu je tek prenošenjem pepela 1965. godine.

Za svoj rad Milan Rešetar dobio je brojna priznanja. Bio je član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Srpske kraljevske akademije u Beogradu, Ruske akademije u Petrogradu, Češkoga društva nauka u

¹ Maria Rita Leto, *Milan Rešetar*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989, str. 9.

² Josip Lisac, „Milan Rešetar“, In: *Hrvatski profesori na Bečkoj slavistici*, priredila Truda Stamać, Erasmus naklada, Zagreb, 2005, str. 29.

Pragu, Slovenskoga instituta Londonskoga univerziteta, Ševčenkova naučnog društva u Lavovu, Slovenskoga instituta u Pragu, a na Filozofskome fakultetu Kraljevskoga univerziteta u Firenci jednoglasno mu je dodijeljen počasni doktorat.³

U ideološkom smislu Rešetar je platio dug vremenu kojemu je pripadao. Iako sin autonomaša i učenik autonomaša, on će još kao dijete postati predvodnik narodnjaka u IV razredu muške pučke škole u Dubrovniku.⁴ Nešto kasnije, najvjerovatnije pod uticajem svojega učitelja Pera Budmanija, Rešetar postaje izraziti predstavnik ideologije Vuka Karadžića i Frana Miklošića (o pradačnoj odvojenosti Srba i Hrvata, pri čemu je štokavce smatrao Srbima, a čakavce Hrvatima). „Izjasnio se kao Srbin. I nije u tome bio sam među dubrovačkim intelektualcima svojega vremena. Ali na tome nije inzistirao i prema svemu hrvatskome odnosio se dobrohotno i otvoreno. (...) No nikada ne bi dozvolio da se o jeziku novoštokavskih dijalektalnih obilježja govori kao o jeziku hrvatskome.“⁵ Rešetarovo kasnije odricanje od Miklošićevih stavova nije označilo nikakav napredak u pogledu nacionalne i jezičke identifikacije na prostoru kojim se bavio. Umjesto prihvatanja Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba kao zasebnih naroda (i njihovih jezika) na tome terenu, on će do kraja života ostati vjeran ideji da su Srbi i Hrvati jedan narod (Srbohrvati) i da je njihov jezik jedan – srpskohrvatski. To je i bio razlog njegova kasnijega (i današnjega) svojatanja kao predstavnika srpske filologije. No danas možemo s distance reći da je Rešetar u svojem naučnome radu gotovo potpuno zanemario srpski jezik, odnosno da je gotovo cio svoj naučni opus posvetio hrvatskome jeziku i hrvatskoj kulturi (naročito dubrovačkoj), a da je u velikoj mjeri doprinio razvoju crnogorske (i donekle bosanske) dijalektologije i filologije uopšte.

Posebno je značajan doprinos Milana Rešetara razvoju njegošologije. Taj njegov rad podrobno je opisan u dvijema studijama,⁶ pa ćemo se ovdje na

³ Biografski podaci o Milanu Rešetaru preuzeti su iz: Maria Rita Leto, *n. d.*, str. 7–32.

⁴ *Autonomaši* su zagovarali autonomiju Dalmacije, a *narodnjaci* su se zalagali za ujedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima.

⁵ Radoslav Katičić, „Milan Rešetar i hrvatski književni jezik“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 10.

⁶ Vojislav P. Nikčević, „Milan Rešetar kao njegošolog“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 193–212, i u knjizi: *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 287–310. U toj studiji Rešetarov doprinos njegošologiji obrađen je u ovim poglavljima: „Uvod, Rešetar kao Njegošev bio-bibliograf“, „Rešetar kao njegošolog vukovske škole“, „Rešetar kao Njegošev tekstolog“, „Rešetar kao Njegošev književni istoričar“, „Rešetar kao Njegošev filolog i jezikoslovac“, „Rešetar kao Njegošev leksikograf i leksikolog“, „Rešetar kao komentator Gorskoga vijenca“, „Zaključak“.

njega samo kratko osvrnuti. Duže od 50 godina Njegoševo je djelo bilo predmet Rešetarovih naučnih interesovanja. „Sa sigurnošću se može reći da je bio utemeljivač naučne filološke njegošologije, najveći njegošolog svojega doba i najbolji poznavalac *Gorskoga vijenca*.“⁷ Cijelih 30 jedinica u njegovoj bibliografiji posećeno je Njegoševim djelima.⁸ Iako je tačno znao primijetiti npr. da je Simo Milutinović „bez sumnje učinio od mladog Crnogorca (Njegoša – prim. A. Č.) vatrena Srbina i Slavena“,⁹ ipak je i sâm Njegoša određivao kao srpskoga pjesnika (kao što su i njega kasnije određivali kao srpskoga filologa): „Iako M. Rešetar redovno upotrebljava etnonim *Crnogorci*, atribut *crnogorski*, *crnogorski govor* i *dijalekat* (*djalekat*) pa čak i termin *crnogorski jezik*, protivrječno tome oni su mu po štokavskoj teoriji 'Srbi/Srbohrvati', maternji im je jezik 'srpski/srpskohrvatski', pa šljedstveno tome i Njegoš 'Srbini/Srbohrvat', pripadnik 'srpskoga/srpskohrvatskog' kao maternjeg mu jezika i 'srpske' književnosti.“¹⁰ Povodeći se za tada aktuelnim vukovskim stavovima o jeziku, Rešetar je iznio i neke neprihvatljive i pogrešne teze o jeziku Njegoševu, poput one da je Njegoš napisao *Gorski vijenac* čistim narodnim jezikom u skladu s Vukovim zahtjevom o uvođenju narodnoga jezika u književnost. No s obzirom na ondašnje stanje u filologiji, naročito crnogorskoj, teško bi se danas moglo zamjeriti Rešetaru što nije znao da je već vjekovima prije toga narodni jezik bio u upotrebi u crnogorskoj književnosti. Takve su njegove greške zanemarljive u odnosu na doprinos koji je njegošologiji dao. Naročito je značajno što je Njegošev jezik rekonstruisao u skladu s narodnim izgovorom, koji mu je kao dijalektologu bio itekako poznat, a ne prema ruskoslovenskome pisanju autorovu. Tako je Rešetar pravilno odredio pojedine Njegoševe oblike, koji se i danas nerijetko pogrešno predstavljaju.¹¹ On je, na primjer, suglasničke grupe *ts* i *ds* i pravopisno prilagodio narodno-

Milorad Nikčević, „Komentari Gorskoga vijenca (1847.) Stefana Mitrova Ljubiše i Milana Rešetara“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 305–326.

⁷ Vojislav P. Nikčević, „Milan Rešetar kao njegošolog“, In: *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 287.

⁸ Isto, str. 290.

⁹ *Gorski Vijenac vladike crnogorskoga Petra Petrovića Njegoša*, peto izdanje s komentarom Milana Rešetara. U Biogradu, 1909. – Citirano prema Vojislav P. Nikčević, *n. d.*, str. 291.

¹⁰ Vojislav P. Nikčević, *n. d.*, str. 295.

¹¹ U usklađivanju jezika *Gorskoga vijenca* sa stvarnim izgovorom u crnogorskome narodnom jeziku najdalje su pošli Vojislav P. Nikčević (Petar II. Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Jubilarno izdanje povodom 150. godišnjice prvog izdanja s predgovorom priredio Vojislav P. Nikčević, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1997) i Radmilo Marojević (Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmila Marojevića, CID, Podgorica, 2005).

me izgovoru: *ljucki, bracki* < *ljudski, bratski*; *bogastvo, gospostvo* < *bogatstvo, gospodstvo*; ekavizme tipa *kolevka, vreme*, koji se decenijama pripisuju Njegošu, u skladu sa zahtjevima stiha ispravno je označio kao stvarne ijekavizme: *kol'jevka, vr'jeme*, dok je – opet kao vrstan dijalektolog i poznavalac crnogorskih govora – ostavio u Njegoševu jeziku stvarne ekavizme koji se javljaju u govoru Njeguša (odakle Njegoš potiče) poput *ovde, celiva* i sl.

Cijeloga života bavio se Rešetar Njegoševim djelom, naročito *Gorskim vijencem*. To izučavanje započeo je još kao profesor gimnazije u Splitu, a i u poznim godinama skupljao je literaturu koja je objavljivana o Njegošu, o čemu svjedoči njegova firentinska biblioteka. Prvu raspravu u Jagićevu *Archivu* (1888) Rešetar je napisao upravo povodom njemačkoga prijevoda *Gorskoga vijenca*. „Uvidjevši odavna potrebu kritičkoga izdanja *Gorskog vijenca*, Rešetar već 1883. počinje sastavljati komentar (...). Rešetarovo izdanje, objavljeno 1890, bilo je deveto izdanje *Gorskog vijenca*, ali prvo s opširnim komentarom (uvod od 80 stranica), s oko 450 napomena i rječnikom s više od 500 riječi“¹² koji obuhvata riječi koje su uglavnom nepoznate čitaocima izvan Crne Gore. Smatrajući ga prvim naučnim tekstologom Njegoševim, Vojislav P. Nikčević ističe kako je Rešetar tekstološki priredio i objavio cjelokupna Njegoševa djela nastojeći da poprime kritički karakter. Taj posao posebno je otežavala činjenica da su nedostajali mnogi pjesnikovi autografi, pa se priređivač umjesto njih morao koristiti prvim njihovim izdanjima, pri čemu treba naglasiti da su pojedini tekstovi u pogledu autorstva i do danas ostali sporni.¹³ Pitanjem autorstva nekih Njegoševih djela bavio se Rešetar i prilikom priređivanja kritičkoga izdanja njegovih „manjih pjesama“.¹⁴ Osim toga treba istaći i njegovu sumnjičavost u pogledu istoričnosti „istrage poturica“, što je pohvale vrijedno kad se zna da je i danas pojedini književni istoričari i istoriografi smatraju istorijskim činom iako je u nauci odbačena kao mit.¹⁵ O književnoistorijskome doprinosu Rešetarova bavljenja njegošologijom pisao je i slovenački njegošolog Vladimir Osolnik.¹⁶

Za pedesetogodišnjega bavljenja *Gorskim vijencem* Rešetar je objavio 10 njegovih izdanja (prvo 1890, a posljednje 1940) – osam ćirilčnih i dva latinična. Po svojim komentarima toga djela on je „najviše poznat u našem narodu, jer je to njegovo najčitnije djelo. Učinio je pristupačnim svakome naj-

¹² Maria Rita Leto, *n. d.*, str. 59–60.

¹³ Vojislav P. Nikčević, *n. d.*, str. 295–296.

¹⁴ *Manje pjesme vladike crnogorskoga Petra II Petrovića Njegoša*, Izdao Milan Rešetar, Srpska književna zadruga, Biograd, 1912.

¹⁵ Vidi: Vojislav P. Nikčević, *Istraga poturica – mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.

¹⁶ Vidi: Vladimir Osolnik, *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1999, str. 75, 84–87.

dublje djelo naše muze, dotad više hvaljeno negoli čitano. Njegovim su se komentarom koristili i drugi izdavači toga djela, i oni izvan Jugoslavije (u Čikagu 1915., u Ženevi 1917.), a neki su ga prevodioci spjeva također i prevodili (na slovenski R. Perušek 1907., na talijanski U. Urbani 1939.).¹⁷ Prirodno, za sve to vrijeme pratile su ga brojne kritike i polemike vezane za njegov način priređivanja Njegoševih djela, posebno vezane za pojedina njegova objašnjenja. Ta rasprava svakako je pozitivno uticala na razvoj njegošologije u Crnoj Gori i izvan nje. Pozitivno je uticala i na samoga Rešetara, koji je svako naredno izdanje dopunjavao i mijenjao usvajajući ili odbacujući primjedbe koje su mu davali razni prikazivači njegovi. Već uz prvo svoje izdanje on je istakao: „Ja sam se najviše trsio da ovo moje izdanje sasvim vjerno kaže, kako je baš sam pjesnik našampao svoju pjesmu, a nijesam ni u čemu mijenjao ni popravljao osim ortografije i interpunkcije.“¹⁸ Naravno da je među brojnim prikazivačima i polemičarima bilo i onih koji su davali neprimjerene sugestije i komentare, pa i takvih koji su tvrdili da je Rešetarov komentar suhoparan i da ubija poeziju, te da bi pjesnike trebalo da proučavaju pjesnici. U vezi s time je interesantan Rešetarov odgovor u njegovu posljednjem izdanju *Gorskoga vijenca*: „Već otprije željkovano izdanje s 'pjesničkim' komentarom nije se još pojavilo – kao da je zadaća komentatora da o pjesmi pjesmu pjeva, a ne da, što je moguće jasnije, pa makar katkad i 'prozaički', protumači, što je baš sam pjesnik htio da reče ondje, gdje to nije jasno kazano“, čime je završio svoju polemiku povodom toga. Antun Barac ističe da je Rešetar bio spreman da objavi takav komentar *Gorskoga vijenca* u kojemu bi obuhvatio sva tumačenja pojedinih Njegoševih stihova, ali takvo izdanje nikad nije objavljeno jer za tako obimnu knjigu nije mogao pronaći izdavača.¹⁹

Interesantno je pomenuti da je zbog ugleda Milana Rešetara u njegošologiji Odbor za prijenos Njegoševih ostataka na Lovćen 1925. godine odlučio da mu povjeri uredništvo cjelokupnih djela Njegoševih kao državnoga izdanja. *Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša* objavljena su u dvije knjige (u Beogradu, prva 1926, druga 1927). Prva knjiga obuhvata *Gorski vijenac*, *Luču mikrokozma* i *Šćepana Maloga*, s propratnim tekstovima, a drugu knjigu čine: *Svobodijada*, *Manje pjesme* i *Proza*.

Govoreći o Rešetarovu doprinosu njegošologiji, Vojislav P. Nikčević je rezimirao: „(...) bio je Njegošev bio-bibliograf, kritički usmjeren tekstolog svih njegovih literarnih tvorevina, književni povjesničar, filolog i jezikoslovac, leksikograf i leksikolog, priređivač, interpretator i komentator *Gorskog vi-*

¹⁷ Dr. Mirko Deanović, *Milan Rešetar (1. II. 1860. – 14. I. 1942.)*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946.–1948., knj. 54, Zagreb, 1949, str. 349–350.

¹⁸ Maria Rita Leto, *n. d.*, str. 60.

¹⁹ Isto, str. 61.

jenca, njegov revnosni popularizator i afirmator. Niko od dosadašnjijeh njegošologa nije dao takvi i toliki doprinos njegošologiji kao Milan Rešetar.²⁰

Iako je manje poznat kao proučavalac crnogorskih govora nego kao njegošolog, Rešetar je dao izuzetan doprinos crnogorskoj dijalektologiji. Veliki dio njegovih dviju obimnih studija o štokavskome sistemu posvećen je podacima o osobinama crnogorskih govora. Zahvaljujući projektima *Balkanske komisije*²¹ Austrijske akademije nauka, Rešetar je uz Jagićevu preporuku već 1897. godine „krenuo po nalogu Komisije na svoje prvo istraživačko putovanje i obilazio terene, što je u kasnijim godinama nastavio (...) i njihove je bogate rezultate predočio znanstvenoj javnosti u publikacijama Komisije i u Jagićevu *Arhivu za slavensku filologiju*. To su prije svega temeljne monografije o štokavskom narječju (...) na temelju Rešetarovih terenskih istraživanja u godinama 1897., 1898. i 1901...“²² Ako se uzme u obzir činjenica da je Milan Rešetar prvi školovani dijalektolog koji je izučavao crnogorske govore, kao i prvi „koji je koristio fonograf u dijalektologiji“,²³ postaje jasno kakav značaj u današnjoj montenegristici, posebno dijalektologiji, imaju podaci koje je on publikovao o crnogorskim govorima. Kao saradnik *Balkanske komisije* Rešetar „je mnogo dao Beču gdje je dugo radio, poglavito pak hrvatskoj i crnogorskoj filologiji, najviše Dubrovniku, svom rodnom gradu.“²⁴ Za nas je posebno značajan njegov doprinos izučavanju crnogorskih narodnih govora, posebno kad se zna da se prije Rešetara, ali i pune dvije decenije poslije njega, tim govorima niko sistematski nije bavio.²⁵ Rešetarov doprinos

²⁰ Vojislav P. Nikčević, *n. d.*, str. 305.

²¹ Formirao ju je Vatroslav Jagić 1897. kao *Komisiju za istorijsko-arheološko i filološko-etnografsko ispitivanje Balkanskoga poluostrva*, a 1948. preimenovana je u *Balkansku komisiju*. – Radoslav Katičić, „Milan Rešetar und die Balkan-kommission der Wiener Akademie“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 167.

²² Radoslav Katičić, *n. d.*, str. 167.

²³ Gerhard Neweklowsky, „Milan Rešetar als Dialektologe“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 29.

²⁴ Josip Lisac, *n. d.*, str. 35.

²⁵ Ne treba zanemariti teškoće s kojima su se ondašnji dijalektolozi srijetali prilikom terenskih ispitivanja, naročito u krševitim i često besputnim crnogorskim predjelima koje je Rešetar obišao. Uza sve to, Rešetar je sa sobom nosio teške i glomazne sprave koje su danas zamijenili diktafoni. Govoreći o njegovu nastojanju da unaprijedi tehnička sredstva za svoja dijalektološka ispitivanja, Radoslav Katičić naglašava: „U vrijeme prije Prvoga svjetskog rata Akademija (Austrijska – prim. A. Č.) je upravo razvijala fonografiju, mogućnost zvučnoga snimanja pri terenskim istraživanjima, u prvom redu dijalektološkim i folklorističkim. Poznato je da je Matija Murko s tehničkim sredstvima koja mu je stavila na raspolaganje Balkanska komisija u Akademijin fonetski arhiv donio prve snimke epskog pjevanja muslimanskih Bošnjaka. Oni su i danas ponos toga arhiva. Tada

crnogorskoj dijalektologiji do punoga je izražaja došao u dvijema njegovim obimnim studijama: *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (Wien, 1900) i *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907). I jedna i druga studija, kao i ispitivanja koja su im prethodila, nastale su zahvaljujući njegovu članstvu u Balkanskoj komisiji Carske akademije u Beču. Prva studija (o akcentima jugozapadnih štokavskih govora) nažalost još uvijek nije prevedena na crnogorski jezik, niti na neki od ostalih štokavskih standardnih jezika. U njoj je Rešetar dao veliki doprinos hrvatskoj i crnogorskoj akcentologiji i dijalektologiji. Prikazao je detaljno akcenatski sistem Dubrovnika, Prčanja i Ožrinića, a „ta se tri sustava, među kojima su dva zetskoga tipa, prčanjski i ožrinički, uspoređuju s Karadžić-Daničićevim sustavom. Osobito u metodološkom smislu to je veliko djelo (...)“.²⁶ Ta tri akcenatska sistema nijesu slučajno uzeta u razmatranje. Na osnovu njih ulazio je u razmatranja o različitim stepenima razvoja akcenata na štokavskome i širem terenu. Od tri akcenatska sistema koja je uzeo u razmatranje dva su četvoročlana (dubrovački i ožrinički prelazni govor s djelimično izmijenjenim akcentima i akcenatskim mjestima) i jedan dvočlani (prčanjski silazni akcenti), a svaki od njih razlikovao se od Karadžićeve i Daničićeve akcentuacije, u čemu je Rešetar i vidio njihov poseban značaj. „I u tom je radu Rešetar veoma pouzdan, jer njegovo muzikalno i izvježbano uho dobro razlikuje i najmanje nijanse melodije glasa.“²⁷ Kad se to uzme u obzir, kao i činjenica da je usljed ubrzanoga procesa urbanizacije koji je zahvatio Crnu Goru u posljednjih nekoliko decenija nestalo mnoštvo tipičnih osobina narodnih govora, nije potrebno isticati značaj podataka o crnogorskim (i hrvatskim) akcenatskim specifičnostima koje je Rešetar skupio. No značaj te studije za crnogorsku dijalektologiju moći će se u potpunosti sagledati tek onda kad i ona bude objavljena u prijevodu na crnogorski jezik.

se još moglo snimati samo na gramofonske ploče, za magnetofonske vrpce još se nije znalo. Tako je i Rešetar od Komisije dobio zadatak da na svoje dijalektološko terensko istraživanje ponese fonograf i da snimi svoje kazivače. On je taj zadatak izvršio, vrlo požrtvovano, pa čak dijelom i na uštrb istraživačkih rezultata, jer je fonograf bio teška i glomazna naprava za koju je morao unajmljivati nosače, pa i kola s kočijašem ako bi se imao udaljiti od kolodvora. Akademija je gotovo na silu htjela prevladati teškoće koje su pri ondašnjem stanju tehničkog razvoja stajale na putu terenskim fonografskim zapisima i time bitno osuvremeniti istraživačku dokumentaciju. I Rešetar je u Akademijim Arhiv donio ploče sa snimcima i oni se i danas mogu odslušati, a priprema se i njihovo izdavanje, pri čemu sam i ja sudjelovao. S jedne se ploče može čuti i Rešetar kako pjeva. Imao je vrlo zvonak glas.” In: *Hrvatski profesori na Bečkoj slavistici*, priredila Truda Stamać, Erasmus naklada, Zagreb, 2005, str. 37.

²⁶ Josip Lisac, *n. d.*, str. 32.

²⁷ Dr. Mirko Deanović, *n. d.*, str. 347.

Studija *Der štokavische Dialekte* obuhvata podatke i objašnjenja osobina različitih štokavskih dijalekata, ponajviše iz Dubrovnika i Crne Gore. Od crnogorskih govora najpodrobniji podaci dati su iz Prčanja i Ožrinića, koje je – kako je već rečeno – i akcentološki obradio u prethodnoj studiji, ali i iz nekih drugih govora. Kad se zna u kakvim je uslovima Rešetar obavljao svoja dijalektološka ispitivanja, bez prećerivanja se može reći da impozantno zvuči podatak da je on na početku 20. vijeka stigao da prikupi podatke i iz Zete (Mahala, Golubovci, Berislavci...), Podgorice, Bjelopavlića, Danilovgrada, Pive, Drobnjaka, Spuža, Pipera (Stijena, Zavala), Bratonožića, Kuča (Ubli), Morače, Vasojevića (Budimlja, Lijeva Rijeka, Kučele), Gusinja, Crmnice (Podgor), Bara s okolinom (Tuđemili, Zupci, Mrkovići), Paštrovića, Grblja, Riječke nahije (Rijeka, Ceklin, Ljubotin), Lješkopolja, Cetinja, Katunske nahije (Bajice, Njeguši, Cuce, Komana, Pješivci), Nikšića, Banjana, Risna, Mula, Dobrote, Tivta, kao i iz brojnih manjih bokeških naselja (Kavač, Mrčevac, Dub, Strp, Đurići, Bogdašić, Luštica, Stanišići, Pelinovo, Prijedor, Gošić), te objedinio i vrlo oskudne podatke koji su do tada publikovani o crnogorskim govorima (npr. Vuk Karadžić, Tomo Brajković). Pri tome treba naglasiti da on vrlo često nije ni navodio ime sela ili zaseoka iz kojega je crpio podatke, već je to označavao širom oblašću, npr. Piperi, Zeta, Crmnica i sl.

Pavle Ivić je iznio prilično oštar sud o Rešetaru *Štokavskom dijalektu*, označivši ga uglavnom kao studiju od kulturnoistorijskoga značaja²⁸ jer „rad ne daje potpuniju sliku nijednog lokalnog govornog tipa, niti ocrtava precizno ijednu izoglosu“.²⁹ Takav se stav mora odbaciti iz više razloga. U vrijeme kad je Rešetar započeo svoja izučavanja štokavskoga jezičkog sistema o štokavskim osobinama vrlo se malo znalo. Literatura koju je Rešetar koristio bila je više nego oskudna. Osim toga, među dijalektolozima koji su izučavali štokavske govore nema nijednoga koji je svojim ispitivanjima obuhvatio ni približno široku teritoriju koju je obuhvatio Rešetar. Pa i sâm Ivić svoju *Dijalektologiju srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje* nije bazirao na sopstvenim terenskim ispitivanjima, već je napravio sintezu rezultata do kojih su došli dijalektolozi prije njega. Među njima svakako značajno (ako ne i najznačajnije) mjesto zauzima Rešetar. No ključni razlog za odbacivanje takvoga Ivićeva stava kao neutemeljenog jeste činjenica da sâm Rešetar u predgovoru studije *Štokavski dijalekat* ističe da mu je namjera bila samo da odredi granice štokavštine, naročito prema kajkavskome sistemu, i da dà grafički prikaz njihova prostiranja, a da je onda gotovo usput „objedinio sve

²⁸ „U svakom slučaju ovaj rad koji je u svoje vreme značio ogroman napredak u nauci, zadržaće svoju vrednost kao ilustracija tadašnjeg stanja nauke i kao repertorij problema.“ – Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Matica srpska, Novi Sad, 1956, str. 39.

²⁹ Pavle Ivić, *n. d.*, str. 39.

svoje zabilješke o štokavskome dijalektu koje su mogle biti od koristi za srpskohrvatsku dijalektologiju“. Rešetar stoga naglašava: „Naslov ove rasprave treba dakle shvatiti u tom smislu, a ne kao moju namjeru da njime označim iscrpno obrađen rad kojim su obuhvaćena i sva štokavska narječja.“ O značaju Rešetarove studije svjedoči i rasprava koja je izbila odmah po njezinu objavljivanju. Budući da dobrim dijelom Rešetar u njoj polemíše s Belićevim zaključcima i materijalom koji je on publikovao, Belić je već sljedeće godine publikovao opsežnu polemičku studiju pod naslovom *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*,³⁰ a polemika između njih teći će zatim u nekoliko nastavaka u *Brankovu kolu* (1909).³¹

Teško se može prihvatiti konstatacija Pavla Ivića da Rešetarova podjela štokavskih dijalekata ne predstavlja napredak u odnosu na Belićevu. Takav se stav mora odbaciti prije svega kad su u pitanju crnogorski govori. Belić crnogorske govore smješta u *zetsko-bosanske* (jekavsko-ikavske) govore ili ih kao odvojene iz te skupine definiše kao *zetsko-sjeničke*. Na neutemeljenost toga naziva svojevremeno je skrenuo pažnju i sâm Ivić, koji ga je na početku upotrebljavao, „zato što se pokazalo da Sjenica ne leži na području tog dijalekta“.³² Za razliku od Belića, Rešetar sve štokavske govore dijeli na dvije grupe: one koji su poslužili kao osnova „srpskohrvatskoga književnog jezika“ i kosovsko-resavski dijalekat. Zatim skreće pažnju na klasifikaciju „južnoga dijalekta“ koju je izvršio njegov učitelj Pero Budmani na 4 poddijalekata: *crnogorski* (kojim se govori u Crnoj Gori, Boki i sjevernoj Albaniji), *dobrovački*, *hercegovački* i *bosanski*. I Rešetar, poput Budmanija, iz prve svoje grupe izdvaja samo *zetski* ili, kako ga još naziva, *crnogorski dijalekat*. Iako je poznato da se nije bavio teorijskim pitanjima u jezikoslovlju, ovde treba istaći da je Rešetar nekoliko značajnih zapažanja o prenamaglašenome značaju alternanata jata i akcenatskoga sistema pri podjeli štokavskih dijalekata. No i

³⁰ Aleksandar Belić, *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*, Glas Srpske kraljevske akademije, LXXVIII, Drugi razred, 47, U Beogradu, 1908, str. 160–164.

³¹ Tu je polemiku prikazao i Pavle Ivić u svojem kratkom osvrtu na Rešetarov *Štokavski dijalekat*: „U uvodu (knjige – prim. A. Č.) diskusija o grupisanju srpskohrvatskih dijalekata, većim delom uz polemiku s Belićem (kojemu prebacuje izlučivanje kajkavštine, način podele čakavštine, davanje posebnog mesta kosovsko-resavskom dijalektu, pripisivanje čakavskog porekla štokavskim ikavcima, tumačenje geneze šumadiskovojvodanskog dijalekta mešavinom ekavaca i jekavaca i poricanje prelaznog karaktera prizrensko-timočkim govorima). Zamerke su nejednako opravdane (...). Rešetarovo grupisanje štokavskih govora ne znači napredak prema Belićevom iz 1905.“ – Pavle Ivić, *n. d.*, str. 38–39.

³² Pavle Ivić, *Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora*, Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 32.

pored toga i sâm je podlegao metodologiji koju kritikuju, pa tako – zbog akcenatskih razlika – pod crnogorskim govorima podrazumijeva samo govore „zetskoga“ tipa, ali ne i ševerozapadne crnogorske govore, koje nerijetko prilikom ocrtavanja izoglosa pojedinih pojava ili poređenja materijala pridružuje tim prvim, naglašavajući da su u pitanju hercegovački govori koji su pripojeni Crnoj Gori poslije Berlinskoga govora. No na tome mu se ne može mnogo zamjeriti ako se zna da po tome pitanju ni do danas nema saglasnosti među dijalektolozima.³³

Gotovo da nema stranice u *Štokavskome dijalektu* koja ne sadrži i neki podatak o crnogorskim govorima. Pritom ne treba zaboraviti da Rešetarov cilj ni izdaleka nije bio da izuči crnogorske govore, već samo da ukaže na pojedine osobine štokavskih govora, želeći da obuhvati samo one osobine koje nijesu odlika „srpskohrvatskoga književnoga jezika“. Jedna od vrlo značajnih osobina njegove studije jeste to što je gotovo za svaku osobinu naznačio i lokalitet na kojemu je čuo. To naravno ne treba shvatiti tako kao da je ta osobina karakteristična samo za taj lokalitet, osim u slučajevima kad sâm autor to naglašava.

Ako se zna da je Rešetar svoja ispitivanja obavio prije više od sto godina, nije potrebno isticati značaj podataka koje je on širom Crne Gore sakupio. To tim prije što mnoge osobine koje je on opisao ili objasnio danas usljed ubrzanoga procesa urbanizacije sve više nestaju ili su već u potpunosti iščezle. No njegovo precizno lociranje pojedinih pojava danas nam (uz pomoć literature koja je nastala poslije Rešetara) može pomoći da ocrtamo precizne izoglose pojedinih jezičkih pojava u Crnoj Gori. Naročito je značajan odjeljak o alternantima jata, u kojemu nije propustio da popiše i objasni sve rijetke ekavizme u Crnoj Gori, pojave sekundarne ijekavice tipa *poštijer*, *manijer*, *kosijer*, *pastijer*, *špijerlica* ili ijekavizme tipa *pokrijevat*, *umijevat*, *izbijevat* i sl. Posebno je dobar njegov opis i objašnjenje ikavizma u govoru podgoričkih muslimana, za koji kaže da se razvio glasovnim putem a ne doseljavanjem stanovništva, kako su i poslije njega tvrdili pojedini istraživači. Ništa manje nije značajan ni opis izgovora i prostiranja alternanta poluglasnika u pojedinim crnogorskim govorima, specifičnoga izgovora glasa *a* i brojnih drugih (naročito glasovnih) pojava. O nekim podacima o crnogorskim govorima danas ne bismo gotovo ništa znali da nije Rešetarova opisa. Takvi su npr. grupe *śj* i *źj* nastale kao produkt jotacije *sj* i *zj* ili podatak o uzlaznim

³³ Reviziju podjele crnogorskih govora dao je Adnan Čirgić u ovim radovima: „O klasifikaciji crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2008, str. 109–128, i „Revizija podjele crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2009, str. 253–266.

akcentima u govoru Podgorice (što se vidi iz primjera koje on daje) jer danas ni kod najstarijih tipičnih govornih predstavnika takvih osobina nema.

Treba istaći još i značajno njegovo zapažanje o uticaju religijske pripadnosti na govorne osobine. Neke je jezičke osobine Rešetar identifikovao kao karakteristične samo za određene konfesionalne skupine. Izuzetak u tome predstavljaju uglavnom samo neke zajedničke osobine katolika dubrovačkoga govora i predstavnika crnogorskih govora (svih konfesija), što pri njihovu navođenju Rešetar nekoliko puta ističe.

Ne ulazeći u detaljan opis osobina koje Rešetar iznosi o crnogorskim govorima, ovđe ćemo navesti samo još njegovo oduševljenje stanjem u crnogorskim govorima, koje je iskazao prilikom opisa glagolskih oblika: „No za sam jezik najvažnije je da li su imperfekat i aorist sačuvani ili ne (...). Od štokavskih dijalekata koji su mi bliže poznati crnogorski najistrajnije ostaje pri tim lijepim glagolskim oblicima i bio sam prijatno iznenađen kad sam onde oko sebe čuo čiste imperfekte i aoriste! Da bi se moje oduševljenje shvatilo, mora se naime znati da u dubrovačkome dijalektu nema ni aorista ni imperfekta, koje je – kao i u jeziku obrazovanih štokavaca – potpuno zamijenio perfekat svršenih odnosno nesvršenih glagola.“

Studijom *Štokavski dijalekat* Milan Rešetar dao je veliki doprinos i crnogorskoj i hrvatskoj i bosanskoj dijalektologiji, i jezikoslovlju uopšte. Posebno ističemo doprinos crnogorskoj dijalektologiji jer u to doba, a ni pune dvije decenije poslije toga, nije bilo nijednoga školovanog dijalektologa koji bi se tim govorima mogao baviti. Kao prvi školovani dijalektolog koji je dao dobar opis pojedinih crnogorskih jezičkih osobina, Milan Rešetar zauzima jedno od čelnih mjesta u montenegristici. Kad bi se iz njegove knjige izdvojili podaci koji se samo odnose na te osobine, to bi opet bila jedna opsežna studija. Prevođenjem knjige *Štokavski dijalekat* olakšan je i pristup izradi *Dijalektologije crnogorskoga jezika*, pri čemu će Rešetarova studija poslužiti kao primarna i nezaobilazna literatura.

Literatura

- Belić, Aleksandar, „O srpskim ili hrvatskim dijalektima“, *Glas Srpske kraljevske akademije*, LXXVIII, Drugi razred, 47, U Beogradu, 1908, str. 160–164.
- Čirgić, Adnan, „O klasifikaciji crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2008, str. 109–128.
- Čirgić, Adnan, „Revizija podjele crnogorskih govora“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2009, str. 253–266.

- Deanović, Dr. Mirko, *Milan Rešetar (1. II. 1860. – 14. I. 1942.)*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946.–1948., knj. 54, Zagreb, 1949.
- *Hrvatski profesori na Bečkoj slavistici*, priredila Truda Stamać, Erasmus naklada, Zagreb, 2005.
- Ivić, Pavle, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Matica srpska, Novi Sad, 1956.
- Ivić, Pavle, „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, *Crnogorski govori. Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, Zbornik radova, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984.
- Katičić, Radoslav, „Milan Rešetar i hrvatski književni jezik“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Katičić, Radoslav, „Milan Rešetar und die Balkan-kommission der Wiener Akademie“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Leto, Maria Rita, *Milan Rešetar*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- Lisac, Josip, „Milan Rešetar“, In: *Hrvatski profesori na Bečkoj slavistici*, priredila Truda Stamać, Erasmus naklada, Zagreb, 2005, str. 29.
- *Manje pjesme vladike crnogorskoga Petra II Petrovića Njegoša*, Izdao Milan Rešetar, Srpska književna zadruga, Biograd, 1912.
- Neweklowsky, Gerhard, „Milan Rešetar als Dialektologe“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Nikčević, Milorad, „Komentari Gorskoga vijenca (1847.) Stefana Mitrova Ljubiše i Milana Rešetara“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 305–326.
- Nikčević, Vojislav P., *Istraga poturica – mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.
- Nikčević, Vojislav P., „Milan Rešetar kao njegošolog“, In: *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 193–212, i u knjizi: *Jezičke i književne teme*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 287–310.
- Osolnik, Vladimir, *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1999, str. 75.
- Petrović Njegoš, Petar II., *Gorski vijenac*, Jubilarno izdanje povodom 150. godišnjice prvog izdanja s predgovorom priredio Vojislav P. Nikčević, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1997.

- Petrović Njegoš, Petar II, *Gorski vijenac*, Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmila Marojevića, CID, Podgorica, 2005.

Adnan ČIRGIĆ

MILAN REŠETAR AS A MONTENEGRIST

This paper represents a review of the contribution of Milan Rešetar to the Montenegristics, especially to its dialectology and njegosology. His contribution has been pointed out in two of his papers- *Der stokavische Dialekt* (the Stokavian Dialect) which has been published this year by Matica crnogorska, translated into the Montenegrin language, and a non-translated paper about the stress within the south-west stokavian speech entitled *Die serbocroatische Betonung sudwestlicher Mundarten* (Wien 1900). The author wants to point out a great contribution of Milan Rešetar, who was the first educated philologist interested in the Montenegrin language.

Key words: *Milan Rešetar, montenegristics, njegosology, stokavian speech*